www.turkishstudies.net/turkishstudies

Turkish Studies

eISSN: 1308-2140

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Eskihisar Kalesi*

The Castle of Eskihisar

Bilge Bahar**

Abstract: Eskihisar Castle is located in Eskihisar Village in Gebze, whose name is thought to be Niketiaton in the Byzantine period. The article discusses the location of Niketiaton, the historical and architectural features of the castle. In the period between 9th and 14th centuries, Bithynia gained importance in terms of its defense structures; within the other structures of the region that formed its network of defense, transportation and trade, the inner castle comes forth as an interesting example because of its plan and architectural elements like a domestic building and fireplace. As a result of a comparison with the other defensive structures in northwestern and western Anatolia, we believe that the inner castle can be dated to the 13th century. After the comparison, the framed technique and brick decorations on the inner castle seem datable to the 13th century, as these applications are comparable to the Lascarian examples found by Foss on the structures in Lydia. When the historical background is taken into consideration, inner castle can belong to the second half of the 13th century, after 1241, when the Gulf was again under Byzantine rule during the reign of John Vatatzes. The building phases and dates suggested by Foss seem compatible with the historical data but the material and technical data of the castle point to a later date, which is inconsistent with the records about Niketiaton in the sources. The limited number of comprehensive and detailed studies on Byzantine defense structures caused the lack of sufficient comparison data for our research. It is clear that a detailed examination of the defense structures built especially in northwestern Anatolia during the period between the Battle of Manzikert and the conquest of Istanbul will provide important data in terms of Byzantine and Ottoman history and architecture.

Structured Abstract: Eskihisar Castle is located within the borders of Eskihisar Village, which is approximately in the middle of the route leading from Istanbul to Izmit. The castle consists of an inner castle with a rectangular plan, located on a hill on the sea shore to the east of the village, an outer castle shaped according to the slope of the hill, a Hisarpeçe and a ditch. Each corner of the inner castle except its northwestern one displays a bastion of square plan, the fourth bastion is on the approximate axis of the north wall. In the northwest corner, there is a rectangular planned, two-storey building, the northern and western walls of which are in common use with the walls of the castle. The outer castle walls unite at the northwest and southeast

* Bu makale, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda 2008-2013 yılları arasında hazırladığımız "İzmit körfezi Bizans Dönemi Savunma Yapıları Bağlamında Gebze, Eskihisar Kalesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Burada bana tez konusu olarak Eskihisar Kalesi'ni öneren ve çalışmalarım sırasında hiçbir yardımı esirgemeyen, Kaleye gelerek plan üzerinde düzeltmeler yapan, yapı ile ilgili sorularımı arazide yanıtlayan; öğrenim hayatımda bana her zaman destek olan, yol gösteren danışman Hocam Prof. Dr. Mustafa S. Akpolat'a teşekkürlerimi sunuyorum.

** Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
Phd., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Science and Letters, Department of Art History
ORCID 0000-0002-8840-3909

bilgespring@gmail.com

Cite as/ Atıf: Bahar, B. (2021). Eskihisar Kalesi. *Turkish Studies*, 16(7), 177-201.
<https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.54820>

Received/Geliş: 01 December/Aralık 2021

Accepted/Kabul: 27 December/Aralık 2021

Published/Yayın: 31 December/Aralık 2021

Checked by plagiarism software
CC BY-NC 4.0

corners of the inner castle and surround an L-shaped area. In this area in question, one can see seven towers and three gates; four of the towers are of horseshoe plan, whereas the other three are rectangular in form.

Through not only the dilatation traces on their walls but also the difference in technique and material, it becomes clear that the inner castle, outer castle and Hisarpençe were built at different periods. In his research on Nicomedia castles, Foss states that these three sections in Eskihsar Castle point to and exemplify three different building phases datable to the Byzantine period.

The castle has been strengthened with some reparation in recent years. It was first in 1969 when it was registered and went into reparation which was an uncompleted one. South and west walls of the castle were subject to minor reparation in 1989. After the excavations carried out by Kocaeli Museum in 1994, a repair was carried out in 1998, which included the reconstruction of the main north entrance and the restoration of the theater in the outer castle courtyard. Damaged by the 1999 Marmara earthquake, the castle was repaired in 2001, mainly headed for the domestic building in the northwest corner.

The name of the castle in the Byzantine period is unknown; however, researchers allege that Eskihsar Castle can be identified with the same castle named in the sources 'Niketiaton' due to the Niketiaton Monastery located nearby (Foss, 1996, pp.50-51; Eyice, 2001, p.71; Shukurov, 2016, p. 149-152; Belke and Koder, 2020, p.831). Niketiaton was first recorded in the sources due to the founding of the monastery by magistros Sergios in the 9th century. In the 14th century its name was recorded again as a castle where Ioannes IV Laskaris, the little heir of Laskaris family, was imprisoned (Synax. Cpl., 1902, pp.777-778; Pakhymeres, Mikhail, III: 10; Failer, 1984, I, p.256). Researchers have argued that Eskihsar Castle might have been used as the residence of the prisoner Ioannes IV; such an argument mostly depends on that the rectangular, two-storey building forming the northwest corner of the inner castle is very suitable to be the dwelling of an aristocrat.

The castle is in an important position in terms of maritime trade and transportation to the capital. The primary sources together with the archaeological data from the northern shore of the Gulf indicate that the construction activities in the region increased between the 9th and 14th centuries. The increase in the military and religious importance of the Gulf inbetween these centuries certainly affected the such construction activities. Within the scope of our article, it is aimed to determine the construction periods of Eskihsar Castle and to evaluate the features of its structural elements by associating them with the historical background.

Foss identifies three building periods in Eskihsar Castle. By making a comparison to the bastions in Constantinople of the Komnenian era, he dates the inner castle to the same period, and most probably to the reign of Manuel Komnenos in the 12th century (1143-1180). By drawing a similarity between the bastions of İznik walls of the reign of Ioannes Vatatzes (1193-1254) which display fewer rows of stone, thin bricks and fewer rows of brick, Foss dates the outer castle to 1241-1254. As he underlines, the dominance in the Gulf was restored in 1241, and 1254 was the year when Vatatzes died. He dates the third building phase to year around 1300, when Hisarpençe and the southeast corner tower were rebuilt and the brick decorations were added (Foss, 1996a, pp.57-58). The recessed brick technique is not witnessed in Eskihsar Castle. Foss dates the first building phases of Darica Castle and Eskihsar Castle in the Gulf to the reign of Manuel Komnenos. Due to limited research on the Neocastron theme and the castles from the reign of the same emperor, the common features of these structures have not been clarified; however it is generally understood that the alternative technique applied with stone and brick, together with the irregular framed technique were used at the same time (Tok, 2010, pp.303-311).

As a result of his Lydia research, Foss concluded that, the defense structures of the Lascarian period displayed an alternate technique of rubble stone and brick, while a limited application of the framed technique was observed on the walls and bastions adjacent to the doors (Foss, 1979, p. 316). Framed technique visible on the inner surfaces of the bastions and doors in Eskihsar Castle, and brick decoration visible on the residence in the inner castle can be compared to the structures from the Laskaris period.

In the light of all these data, the two building periods of Eskihsar Castle can be dated to the 13th century. The building phases and dates suggested by Foss seem compatible with the historical data. Due to limited research made on defense structures, there does not exist enough data to make a comparison and datation based on material and technique.

Keywords: Byzantine Architecture, Bithynia, Gulf of İzmit, Eskihsar, Niketiaton, Castle

Öz: Bu makalenin konusunu oluşturan Eskihisar Kalesi, Bizans dönemindeki adı Niketiaton olduğu düşünülen Gebze, Eskihisar Köyü'nde yer almaktadır. Makale kapsamında, Niketiaton'un yeri, kalenin tarihi ve mimari özellikleri tartışılmıştır. İç kale, planı, konut ve şömine gibi mimari unsurları ile dokuzuncu ve on dördüncü yüzyıllar arasında savunma açısından önem kazanan Bithynia Bölgesi'nin savunma, ulaşım ve ticaret ağını oluşturan savunma yapıları arasında ilginç bir örnektir. Kuzeybatı ve batı Anadolu'daki diğer savunma yapıları ile yaptığımız karşılaştırmalar sonucunda iç kalenin kısmi çerçeveli teknik ve tuğla bezemeler içeren malzeme ve teknik uygulamalarının, Foss tarafından Lydia yapılarında tespit edilen ve Laskarisler dönemine tarihlenen uygulamalar ile benzerlik kurarak on üçüncü yüzyıla tarihlendirilebileceğini düşünüyoruz. Bölgenin tarihi arkaplanı göz önüne alındığında, iç kale Körfezin Ioannes Vatatzes döneminde yeniden Bizans egemenliğine girdiği 1241 yılı sonrasına, on üçüncü yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilir. Foss tarafından verilen tarihlendirme önerileri tarih kayıtları ile uyumludur ancak kalenin malzeme ve teknik verileri kaynaklarda Niketiaton hakkında verilen kayıtlar ile uyumsuz olarak daha geç bir tarihe işaret etmektedir. Bizans savunma yapıları hakkında kapsamlı ve detaylı çalışmaların az sayıda olması malzeme ve teknik değerlendirmeye dayalı tarihlendirme yapabilmek için yeterli karşılaştırma verisinin olmamasına neden olmuştur. Malazgirt Muharebesi ile İstanbul'un fethi arasındaki dönemde özellikle kuzeybatı Anadolu'da inşa edilen savunma yapılarının detaylı bir şekilde incelenmesinin Bizans ve Osmanlı tarihi ve mimarisi açısından önemli veriler sağlayacağı açıktır.

Anahtar Kelimeler: Bizans Mimarisi, Bithynia, İzmit Körfezi, Gebze, Eskihisar, Niketiaton, Kale

Giriş

Eskihisar Kalesi, İstanbul'dan İzmit'e ulaşan yol güzergahının yaklaşık olarak ortasında yer alan Eskihisar Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. Kale, köyün doğusunda deniz kıyısındaki bir tepe üzerinde yer alan dikdörtgen planlı iç kale, tepenin yamacına göre biçimlenmiş dış kale, hisarpeçe ve hendekten oluşmaktadır. İç kalede, kuzeybatı dışındaki köşelerde ve kuzey duvarının yaklaşık olarak ekseninde birer tane olmak üzere kare planlı dört burç bulunmaktadır. Kuzeybatı köşede, kuzey ve batı duvarı kalenin duvarları ile ortak olan dikdörtgen planlı, iki katlı bir yapı yer alır. İç kale ile kuzeybatı ve güneydoğu köşelerinde birleşerek 'L' biçiminde bir alanı kuşatan dış kale surlarında, dört tanesi at nalı planlı, üç tanesi dikdörtgen planlı yedi kule ve üç kapı bulunmaktadır.

İç kale, dış kale ve hisarpeçenin farklı zamanlarda inşa edilmiş olduğu birleştikleri duvarlardaki dilatasyon izleri ve kullanılan malzeme ve teknikteki farklılıklar ile belirlenebilmektedir. Foss, Nicomedia kaleleri üzerine yaptığı araştırma kapsamında ele aldığı Eskihisar Kalesindeki bu üç bölümün Bizans dönemine tarihlenen üç yapı evresine işaret ettiğini söylemektedir.

Kale, son yıllarda geçirdiği bazı onarımlar ile sağlamlaştırılmıştır. İlk olarak 1969 yılında tescil edilmiştir ve onarımına başlanmıştır ancak bu onarım bitirilememiştir. Kalenin güney ve batı duvarlarında 1989 yılında ufak çapta onarımlar yapılmıştır. Kocaeli Müzesi tarafından 1994 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonrasında, 1998 yılında kuzeydeki ana girişin yeniden inşa edilmesini ve dış kale avlusundaki tiyatronun inşasını kapsayan bir onarım gerçekleştirilmiştir. 1999 yılındaki Marmara depremi ile hasar gören kalede 2001 yılında ağırlıklı olarak kuzeybatı köşedeki konutu kapsayan bir onarım gerçekleştirilmiştir.

Resim 1: Eskihsar Kalesi, güneydoğudan genel görünüm (hava fotoğrafı, 2021).

Kalenin Bizans dönemindeki adı belirlenememiştir ancak araştırmacılar, kaynaklarda yakınında bulunan Niketiaton Manastırı nedeniyle Niketiaton Kalesi olarak anılan kalenin Eskihsar Kalesi olarak belirlenebileceği üzerinde durmuşlardır (Foss, 1996, s. 50-51; Eyice, 2001, s.71; Shukurov, 2016, s. 149-152; Belke ve Koder, 2020, s. 831). Dönem kaynaklarında ilk kez dokuzuncu yüzyılda Magistros Sergios tarafından manastırın inşası nedeniyle kaydedilen Niketiaton, on dördüncü yüzyılda Laskaris ailesinin küçük yaştaki taht varisi IV. Ioannes Laskaris'in hapsedildiği Niketiaton Kalesi ile tekrar anılmaktadır (Synax. Cpl., 1902, s. 777-778; Pakhymeres, Mikhail, III: 10; Failer, 1984, I, s. 256). İç kalenin kuzeybatı köşesini oluşturan dikdörtgen planlı, iki katlı yapının, boyutları ve konumu ile değerlendirildiğinde aristokrat sınıfa ait bir konut olabileceği ve IV. Ioannes'in hayatını bir tutuklu olarak geçirdiği ikametgahının burası olabileceği araştırmacılarca tartışılmıştır.

Kale, deniz ticareti ve başkente ulaşım açısından önemli bir konumda yer almaktadır. Dönem kaynaklarının verdiği bilgiler ve Körfez'in kuzey kıyısında ortaya çıkarılmış olan arkeolojik veriler bölgedeki inşa faaliyetlerinin dokuz ve on dördüncü yüzyıllar arasında arttığını göstermektedir. Körfezin bu tarih aralığında artan askeri ve dini önemi inşa faaliyetlerinde etkili olmuş olmalıdır. Makalemiz kapsamında Eskihsar Kalesi'nin inşa dönemlerini belirlemek ve yapısal öğelerinin özelliklerini tarihi arka plan ile ilişkilendirerek değerlendirmek amaçlanmaktadır.

Niketiaton:

Niketiaton, Bizans kaynaklarında ilk kez dokuzuncu yüzyılda Aziz Sergios tarafından kurulan Theotokos Manastırı ile anılır. Paphlagonia'daki, Amastris yakınlarındaki küçük bir yerleşim olan Niketia'da doğan Aziz Sergios, İmparatoriçe Theodora'nın akrabasıdır ve dokuzuncu yüzyılda ikonaklast dönem sırasındaki mücadelede önemli bir rol oynamıştır. Lesboslu Azizler David, Symeon ve Georgios'un vitasında, 843 yılında ikonlara dini itibarın yeniden kazandırılması için yapılan toplantılarda imparatorluk konsülünün önde gelen üyeleri arasında Sergios'un da adı sayılmaktadır (Abrahamse, Domingo-Forasté, 1998, s. 216-217). Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae'deki kısa kayıta Magistros unvanı ile anılan Sergios'un Nikomedia Körfezi'nde Kalos Argos emporiası ve Dorkon arasında, Theotokos'a adanmış bir manastır inşa ettirdiği kaydedilmiştir. Manastır ve çevresi, kurucusunun kökeni nedeniyle Niketiaton olarak anılmaktadır (Synax. Cpl., 1902, s. 777-778; Grégoire, 1933, s. 519-520)¹.

Niketiaton kaynaklarda onüçüncü yüzyılda yeniden anılmaktadır. Laskarisler dönemi tarihçilerinden Akropolites, 1241 yılında, Nikomedia'dan gemilerle yola çıkan Ioannes Batatzes'in sırasıyla, Kharax, Dakibyza ve Niketiaton kalelerini Latinlerden geri alışı kaydetmiştir (Akropolites: 37; Umar, 2008, s.65). Bu sıralamanın yerleşimlerin coğrafi konumu ile ilgili

¹ Synaxariumdaki kayıta Kalos Argos ve Dorkon olarak isimleri verilen bu iki yerleşimin körfez kıyısındaki yerleri tespit edilememiştir (Janin, 1976: 94, dn.1.)

olabileceği düşünülmekte Niketiaton'un, Nikomedia Körfezi kuzey kıyısında, Kharax/Hereke ve Dakybyza'dan sonra, batıda yer aldığı sonucu çıkarılmaktadır.

İmparator VIII. Mikhail, 1261 yılında, İstanbul'u yeniden ele geçirdikten sonra, tahtın varisi IV. Ioannes Laskaris'i, gözlerini kör ettirerek Dakibyza sahilindeki Niketiaton Kalesine hapsedirmiştir (Pakhymeres, Mikhail, III: 10; Failer, 1984, I, s. 256). Birkaç ay sonra Patrik Arsenios, İmparator VIII. Mikhail'i aforoz etmiş; 1267 yılı şubat ayında, Patriğin değişmesinden sonra bu karar bozulmuş ve İmparator iyi niyetinin bir göstergesi olarak hapisteki IV. Ioannes'e, erzak ve giyecekler göndermiştir (Pakhymeres, Mikhail, IV, s. 25; Failer, 1984, I, s. 256, dn.4)². İmparator VIII. Mikhail'in oğlu II. Andronikos, 1289 yılında, IV. Ioannes'i hapsedildiği kalede ziyaret etmiştir (Pakhymeres, Andronikos, I, s. 103; Failer, 1999, III, s. 118).

Kantakuzenos, Niketiaton ve Dakibyza'yı 1329 yılında Pelekanon Savaşı sırasında birliklerin çekildiği kaleler arasında saymaktadır. Birlikler dört bölüme ayrılmış, ilk grup Philokrene'ye, bir diğer grup Niketiaton'a, üçüncü grup Dakibyza'ya, dördüncü grup Ritzion'a çekilmiştir (Kantakuzenos, I, 360). Bu birbirini izleyen kayıtlarda Niketiaton, Dakibyza'nın yakınında, Dakibyza'da veya Dakibyza'nın sahilinde bir kale olarak anılmaktadır, ancak Dakibyza'nın da yeri kesin olarak bilinmemektedir. Çeşitli araştırmalarda Dakibyza'nın Gebze olarak belirlenebileceği tartışılmıştır.

Wilhelm Tomaschek, Gebze'nin, deniz kıyısından uzakta yer aldığını belirtir ve Kantakuzenos ve Pakhymeres'in bahsettiği Dakibyza'nın Eskihisar olduğunu ve Magistros Sergios tarafından yaptırılan Niketiaton Manastırı'nın bu hisarda olduğunu söylemektedir (Tomaschek, 1891, s. 5-6).

Patrik Paisios'un 1730 yılına tarihlenen, Akritas yakınlarındaki Theotokos ya da Panagia Manastırı'nın, Kadıköy metropolitinden alınarak tamir edilmesini uygun gören bir fermanında, Niketiaton, daha önceki kayıtlardan farklı şekilde Aziz Andreas Adası karşısında olarak tarif edilmektedir (Janin, 1975, s. 93). Araştırmacılar, Akritas'ı Tuzla olarak belirlemekte; Aziz Andreas Adası'nın ise Ekrem Bey Adası ya da İncirli Adası (Eşek Adası) olarak bilinen ada olabileceğini önermektedirler (Eyice, 1973, s. 51; Papadopoulos –Kerameus, 1892, s. 111).

Janin, Niketiaton hakkındaki kaynaklardan bahsettikten sonra, Tuzla'nın Nikomedia körfezinde bulunmadığını belirtmiş, Patrik Paisios'un geç tarihli kaydına güvenilemeyeceğini söyleyerek, Eskihisar'da bir kalıntı bulunduğunu not etmekle yetinmiştir. Janin de Dakibyza'yı Gebze olarak kabul etmektedir (Janin, 1975, s. 94).

Mirmiroğlu, Pelekanon Savaşı üzerine çalışmasında, Gebze'yi konumu nedeniyle Dakibyza olarak kabul etmekte; Niketiaton'un, Bayramoğlu ve Tuzla arasındaki Çayırova mevkinde olduğunu belirtmektedir (Mirmiroğlu, 1949, s. 318).

Dirimtekin, Pelekanon Savaşı ve savaş sonrasında Bizans ordusunun çekildiği kaleler üzerine araştırmasında, Eskihisar'ı Dakibyza olarak kabul etmekte; Yelkenkaya'nın Dorkon, Kalos Argos'un ise Tuzla olarak kabul edilebileceğini söylemektedir. Dirimtekin ayrıca Niketiaton'un, Yelkenkaya ve Bayramoğlu arasında, Üçburun Yarımadası yakınlarındaki Miliopulos tarafından incelenen kilise kalıntılarının bulunduğu yerde aranması gerektiği görüşündedir (Miliopulos, 1906, s. 283-288; Dirimtekin, 1954, s. 56).

² Failer, elyazmalarından ikisinde IV. Ioannes Laskaris'in tutulduğu kale olarak Niketiaton'un anıldığını bir elyazmasında Dakidyza'nın belirtildiğini not etmiştir.

Resim 2: Kocaeli Körfezi, kalelerin konumu (Foss, 1996, X).

Eyice, Tuzla üzerine ve Koç Adasındaki Glykeria Kilisesi hakkında yaptığı iki ayrı araştırmada Niketiaton'un yeri üzerine farklı görüşler sunmaktadır. Tuzla Değirmenaltı mevkindeki kilisenin tanımlanması üzerine çalışmasında Dirimtekin'i kaynak olarak göstererek Gebze'yi Dakibyz'a kabul etmiştir ve Niketiaton'un Tuzla Körfezinde, Darınc'a'nın batısında olduğunu; olasılıkla Değirmenaltı'ndaki kalıntıların bulunduğu yerde olabileceğini söylemiştir (Eyice, 1973, s. 52). Glykeria Kilisesi hakkında, 2001 yılında yayımlanan araştırmasında ise Eskihişar Kalesi'nin VIII. Mikhail Paleologos'un IV. Ioannes Laskaris'i hapsedtirdiği kale olduğunu söylemektedir (Eyice, 2001, s. 71).

Foss, Gebze'yi Dakibyz'a olarak kabul etmekte; Antik dönemde yerleşim ve limanı için aynı ismin kullanıldığını belirtmektedir. Kaynaklarda, Niketiaton'un, Dakibyz'a'ya bağlı, deniz kıyısında bir kale olarak kaydedilmiş olması nedeniyle bugün Gebze'nin limanı durumunda olan Eskihişar'ı Niketiaton olarak kabul etmektedir (Foss, 1996a, s. 50-51).

Niketiaton'un, Pelekanon savaşı sırasında Bizans ordusunun çekildiği kalelerden biri olması nedeniyle Pelekanon'a yakın konumda olduğu düşünülmektedir. Pelekanon, bağları ile ünlü Mesamplai yakınlarındadır ve İmparator VII. Konstantin ve Anna Komnena'nın kayıtlarına göre, Hagios Georgios'a adanmış bir kilisenin bulunduğu, savaş sırasında Orhan Bey'in ordusunun yerleşebileceği dağlık bir bölgede; Kantakuzenos'un kayıtlarına göre, Bizans ordusunun Üsküdar'dan iki günde ulaşabileceği bir mesafedir (Konstantin Porphyrogennetos, I, 801; Sewter, 1969, s. 336; Kantakuzenos, I, 342). Mirmiroğlu, Bizans ordusunun iki günde 50 kilometre yürümüş olabileceğini, bu nedenle Pelekanon'un Darıca ile Eskihişar arasında bir noktada bulunması gerektiğini söylemektedir (Mirmiroğlu, 1949, s. 321). Miliopulos, Darıca ve Eskihişar arasında 1921 yılında Aya Yorgi adıyla anılan bir manastır harabesi olduğunu söylemekte, Pelekanon'un burada bulunduğunu düşünmektedir (Miliopulos, 1921, s. 347). Dirimtekin, Mirmiroğlu ve Miliopulos'un görüşlerine katılmaktadır ve ek olarak Eskihişar'ın Anna Komnena'nın bahsettiği Mesamplai olabileceğini söyleyerek Eskihişar Kalesi'ni, Dakibyz'a Kalesi olarak kabul etmektedir (Dirimtekin, 1954, s. 52).

Miliopulos, Üçburun Yarımadası yakınlarında, zemin seviyesine kadar yıkılmış bir sur, kilise kalıntıları ve bir yazıt bulmuştur (Miliopulos, 1923, s. 317). Dirimtekin, Miliopulos tarafından okunan yazıt ve kilise kalıntılarının fotoğrafını, Pelekanon üzerine araştırmasında yayımlamıştır ve ek olarak başka bir yazıtta da Theotokos kelimesinin okunduğunu söyleyerek bu kalıntıların Niketiaton manastırına ait olabileceğini belirtmektedir (Dirimtekin, 1954, s. 56, resim7). Körfezin kuzey kıyısında üç kilisenin, Theotokos'a adanmış olduğu bilinmektedir (Janin, 1975, s. 94-95). Bunlardan biri Tuzla yakınlarındadır, diğeri Pelekanon'daki, olasılıkla Hagios Georgios Kilisesi'nin yerinde bulunan eski yapıdır ve sonuncusu Niketiaton'da, Magistros Sergios tarafından inşa ettirilen kilisedir.

Araştırmacılar, Bizans döneminde, Körfezin kuzeyinde bulunduğu kaynaklar yardımıyla bilinen yerleşimlerin birçoğunun konumu konusunda, bir uzlaşmaya varamamışlardır. Eskihisar ve Gebze yakınlarındaki, Tuzla'nın Akritas, Yelkenkaya'nın Leukate, Bayramoğlu'nun Philokrene, Darıca'nın Ritzion ve Hereke'nin Kharax olarak belirlenebileceği konusunda bir uzlaşma vardır (Mirmiroğlu, 1949, s. 318-319; Dirimtekin, 1954, s. 45-64; Foss, 1996a, s. 46-61). Eskihisar Köyü'nün yakınlarında Pelakanon, Dakibyza, Mesamplai ve Libyssa'nın bulunduğu düşünülmektedir ancak bu yerleşimlerin kesin konumları bilinmemektedir. Konu üzerine yapılan son araştırmalarda Dakibyza'nın Gebze, Niketiaton'un ise Eskihisar olarak belirlenebileceği kabul edilmektedir (Foss, 1996a, s. 50-51; Eyice, 2001, s. 71; Shukurov, 2016, s. 149-152; Belke ve Koder, 2020, s. 831).

Eskihisar Kalesi:

Eskihisar Kalesi, köyün doğusunda, deniz seviyesinden yaklaşık 35 m. yükselen bir tepe üzerinde konumlanmıştır. Kale, dikdörtgen planlı iç kale, tepenin yamacına göre biçimlenmiş dış kale, kuzey ve batı duvar boyunca devam eden hisarpeçe ve kalenin kuzeyinde izleri görülebilen hendekten oluşmaktadır. Kalenin tamamı 10.831,5 m² (130.5x83 m.), iç kale 2.240 m² (64x35 m.) alanı kapsamaktadır.

İç kale, tepenin zirvesinde yer almaktadır ve doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kuzeybatı dışındaki köşelere ve kuzey duvarının yaklaşık olarak eksenine bitişik kare planlı dört burç bulunmaktadır. Kuzeybatı köşede dikdörtgen planlı, iki katlı ve konut olarak kullanılmış olduğu düşünülen bir yapı yer almaktadır. İç kalenin ana girişi batı duvarının ekseninde yer alır. Kuzey duvarın konut ile birleştiği noktada yuvarlak kemerli bir kapı daha bulunmaktadır. İç kale avlusunda toprak seviyesinin yükselmiş olması ve bitki örtüsü nedeniyle sınırlı bir inceleme yapılabilmektedir. Avlunun güneybatı köşesinde, güney ve doğu kenarları boyunca blok olarak yıkılmış duvar kalıntıları görülmektedir.

İç kalenin ana girişi batı duvarının kuzey ucunda yer almaktadır. Giriş açıklığı, 2.50 m. genişliğindedir ve yaklaşık 6 m. derinliğe sahip tonoz örtülü olduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır. İç kalenin batı duvarı giriş açıklığı üzerinde günümüze ulaşmamıştır ancak ana giriş, özgün halinde tonoz örtülü bir mekan içinden sağlanıyor olmalıdır.

Resim 3: Eskihisar Kalesi konum planı (Mim Yapı Mimarlık, 2001'den işlenerek).

İç kalenin güneybatı köşesinde yer alan burç, kenarları 10 m. uzunluğunda kare planlıdır. Büyük oranda onarılmış olan burç, günümüze özgün yüksekliğinde ulaşmamıştır ancak içinde bugünkü zemin seviyesinden 2.60 m. yükseklikte duvar kalınlığından 0.10 m. kadar yapılan girinti burcun özgün halinde bu çıkıntı üzerine yerleştirilen ahşap bir zemin ile iki kata ayrıldığını

göstermektedir. Burcun birinci katına giriş doğu duvarının kuzey ucunda yer alan yuvarlak kemerli bir açıklıkla sağlanmaktadır. Birinci katta giriş dışında bir açıklık bulunmamaktadır. İkinci kata giriş, burcun doğu duvarının güneyinde yer alan 1.90 m. genişliğindeki açıklık ile sağlanıyor olmalıdır. İkinci katın kuzey ve batı duvarlarının ekseninde, içteki genişlikleri 1.80 m. olan birer mazgal pencere bulunmaktadır; zemin seviyesinde başlayan pencere açıklıklarının yükseklikleri burcun üst bölümünün yıkılmış olması nedeniyle belirlenememektedir.

Resim 4: Eskihişar Kalesi, (hava fotoğrafı, 2021).

İç kalenin güney suru güneybatı ve güneydoğu köşelerdeki burçlar arasında yaklaşık 40 m. uzunluğunda devam eder ve 2.50 m. kalınlığındadır. Güney surun kale içine bakan yüzünde 4 m. aralıklarla, 0.90 m. eninde ve 1.20 m. derinliğinde sekiz adet payanda kalıntısı yer almaktadır. Bu payandaların olasılıkla güney duvar boyunca yer alan kemerli kazamatlara ait olduğu önerilebilir.

Güneydoğu köşede yer alan burç, kenarları 10 m. uzunluğunda kare planlıdır. Burcun kuzey duvarı ile batı duvarının kuzey bölümü yıkılmıştır ve içi tamamen toprak doludur. Dışında güney ve doğudaki zemin seviyesinden yaklaşık 5 m. kadar yüksekliğini korumuş olan burcun cephelerinde herhangi bir açıklığa dair iz bulunmamaktadır.

İç kalenin kuzeydoğu köşesine, güneybatı köşesi ile birleşen burç, dışta 10 m. uzunluğunda kenarlara sahip kare planlıdır. Burcun duvarları 2.85 m. kalınlığındadır. Örtüsü, güney, batı ve doğu duvarlarının bir kısmı yıkılmış olan burcun en yüksek noktası kuzey duvarında iç kalenin bugünkü zemin seviyesinden 11 m. yüksekliğe sahiptir. Burcun içi yıkıntı ve toprak ile doludur ancak iki katlı kuzey ve batı duvarlarında, bugünkü zeminden 2.60 m. yüksekliğinde yer alan yaklaşık 0.10 m. derinliğindeki girinti ile tespit edilebilen iki katı bulunmaktadır. Burca giriş, güneybatı köşede duvar kalınlığı içine açılmış olan ve iç kale avlusunun kuzeydoğu köşesine birleşen, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundaki bir tünel ile sağlanmaktadır. Tuğla beşik tonoz örtülü ve 1 m. genişliğindeki tünelin kuleye açılan ucu yıkıntılar ile kapanmıştır.

Birinci katta, batı duvarda eksenin kuzeyinde, kemer başlangıcına kadar yıkıntı ile örtülü olan bir mazgal pencere bulunmaktadır. Mazgal pencere, kulenin içinde 2.50 m. genişliğinde, 2 m. derinliğindedir ve cephede 0.10 m. açıklığa sahiptir. Güney duvar, kulenin içinde bugünkü zemin seviyesine kadar ayakta kalabilmiştir; dışta görülen yüzeyinde ve duvar kalınlığında bir açıklık izi bulunmamaktadır. Doğu duvarın güneyi, kulenin içindeki zemin seviyesinden yaklaşık 0.50 m. yüksekliğe kadar ayakta kalmıştır. Doğu duvarın kuzey bölümü, kuzey duvar ile aynı yüksekliğe ulaşmaktadır. Doğu duvarın ayakta kalan bölümlerinde bir açıklık izi görülmemektedir. Kuzey duvarda, yuvarlak kemerinin bir kısmı yıkılmış olan, 1.65 m. genişliğinde ve 0.65 m. derinliğe sahip, bacalı ocak bulunur. Ocağın kemeri, kat ayrımının hemen altındadır ve duvar kalınlığı içindeki bacasının ikinci kat boyunca tuğla ile kaplı olduğu kalıntılardan anlaşılmaktadır. Ocağın içinde, bugünkü zeminin başladığı seviyede, kuzey duvarda tuğla ile yapılmış üç sıra bezeme görülmektedir. Yatay yerleştirilmiş tuğlalar ile ayrılmış üç şeritten oluşan bezeme kısmen bozulmuştur. İlk şeritte,

doğuya eğimli yerleştirilmiş dokuz tuğla, ikinci şeritte, batıya eğimli yerleştirilmiş altı tuğla görülür; eksiksiz olan üçüncü şeritte, iki yöne eğimli yerleştirilmiş tuğlalar, merkezde dik tuğlalar ile birleşmektedir.

Resim 5 : Bacalı ocak, güneyden genel görünüm. **Resim 6:** Bacalı ocak nişi içindeki tuğla bezeme.

İç kalenin doğu suru günümüze ulaşmamıştır, ancak kuzey duvarın doğu ucunda buradaki burç ile birleştiği noktada, burca ulaşan tünel üzerinde, kuzey-güney doğrultusunda tuğla bir kör kemer kalıntısı görülmektedir.

İç kalenin kuzey suru, kuzeydoğu köşedeki burç ile konut arasında 28 m. uzunluğunda devam eder ve yaklaşık 2.90 m. kalınlığa sahiptir. Kuzeydoğudaki burç ile kuzey surun ekseninde yer alan burç arasında 10 m. mesafe bulunmaktadır. Kenarları 10 m. uzunluğunda kare planlı burcun duvarları, içine kütle halinde yıkılmıştır ve burç içinde inceleme yapmak mümkün değildir. Burcun iç kale ile bağlantısı, güney duvarının doğu ucunda, tuğla ile inşa edilmiş, yuvarlak kemerinin izleri görülebilen ve 1.20 m. genişliğindeki bir giriş açıklığı ile sağlanır. Girişin üstünde eksenin doğusunda, yuvarlak kemerinin doğu bölümü günümüze ulaşmış bir başka açıklık, olasılıkla iç kale avlusuna açılan bir pencere yer alır.

Resim 7: İç kalenin kuzey surunun kuzeydoğu ucundaki kör kemer kalıntısı.

Resim 8: Kuzey surun ekseninde yer alan burcun yıkılmış olan giriş bölümü.

Kuzey sur burçtan konuta kadar 8 m. devam eder ve batı ucunda konut ile birleştiği yerde 1.57 m. genişliğinde, yuvarlak tuğla kemerli giriş açıklığı bulunur. Kocaeli Müzesi tarafından 1994 yılında yapılan kazı sırasında ortaya çıkarılan, konuttan 3.50 m. uzaklıkta, kuzey sura 1.75 m. çıkıntı

yaparak birleşen bir arkosolyum ve doğusuna birleşen on basamaklı merdiven kalıntısı bulunmaktadır. Arkosolyum, üst kısmı yıkılmış yuvarlak kemerli ve tonoz örtülüdür ve nişi 2 m. eninde, 1 m. derinliğinde, dikdörtgen kesitlidir.

İç kalenin kuzeydoğu köşesini oluşturan konut, dışta 19 x 14.50 m. ölçülerinde, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Örtüsü yıkılmış olan yapının güney duvarının içte en yüksek noktası 8 m., doğu duvarının 4.38 m., kuzey ve batı duvarlarının 11 m. yüksekliğindedir. Yapının kuzey duvarı 2.85 m., diğer duvarları 2.50 m. kalınlığındadır.

Yapının doğu duvarın güney ucunda yuvarlak kemerinin kalıntıları günümüze ulaşmış giriş yer almaktadır. Genişliği 2.18 m, derinliği 2.80 m. ve yüksekliği 4.40 m. olan girişin eşiği kale zemininden 1.50 m. yüksekliktedir ve buraya ulaşan yedi basamaklı merdivenin kalıntıları güney cephede görülmektedir.

Resim 9: Konut, güneyden genel görünüm.

Yapının kuzey duvarında, 3 sıra, güney duvarında 2 sıra halinde yerleştirilmiş, devşirme malzemeden konsollar görülmektedir. İlk konsol sırası kuzey ve güney duvarda 2.30 m. yüksekliğinde, ikinci konsol sırası 4.38 m. yüksekliğinde başlar ve 1.30 m. aralıklı yerleştirilmişlerdir. Kuzey duvardaki üçüncü konsol sırası zeminden 10 m. yükseklikte yer almaktadır. Her iki duvarda ikinci konsol sırası daha büyük boyutlu taşlar kullanılarak oluşturulmuştur ve birinci ve üçüncü konsol sırasında dekoratif özellikte ve benzer nitelikte devşirme malzemeler kullanılmıştır. Güney duvarda ikinci konsol sırası pencereler arasında kesintiye uğrar. Özgün halinde kuzey duvarda da, güney duvarda olduğu gibi üç sıra konsol olmalıdır. Duvarın ortasındaki konsol sırası birinci kat zeminini taşıyan kirişleri destekliyor olmalıdır. Onarım öncesinde çekilen fotoğraflarda, konsolların üzerinde, kare kesitli kirişlerin yerleştirildiği yuvalar görülmektedir. Diğer iki konsol sırasının işlevi belirsizdir. Kullanılan devşirme malzemenin birbiri ile uyumlu olmasına dikkat edilmiş olması, mekanın içinde, görülebilecek durumda kullanıldıklarını göstermektedir. Zemin kat üzerinde ikinci bir katın varlığı üçüncü konsol sırasının bir zemini destekleyebilecek boyutlarda olmaması nedeniyle tartışmalıdır³.

³ Foss, yapıyı sarnıç üzerinde üç katlı olarak tanımlar ve üçüncü katın savunma özelliği olan bir platform olabileceğini söylemektedir (Foss, 1996a, s. 54).

Resim 10 : Konutun kuzey duvarındaki 2. konsol sırası üzerindeki giriş yuvaları, onarım öncesi durumu (Kocaeli Arkeoloji Müzesi Arşivi, 1994).

Resim 11: Onarım sonrasında konutun kuzey duvarı, genel görünüm (2010).

Yapının zemin katında batı ve güney duvarda, eksenin kuzey ve güneyinde ikişer yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır. Güney duvarda, pencere sırasının üstünde duvar yüzeyinin devam etmesi nedeniyle, burada ikinci bir sıra pencere bulunmadığı anlaşılmaktadır. Yükseklikleri 2.44 m. ve genişlikleri 1.35 m. olan pencerelerin denizlikleri zeminden 1.90 m. yükseklikte yer almaktadır. Batı duvardaki ikinci pencere sırası, zeminden 5 m. yükseklikte başlar. Güney duvarın batı ucunda, 8.60 m. yükseklikte bir tuğla kemer ve duvar kalınlığı içerisinde tonoz izi görülmektedir. Bu kalıntılar, yapının birinci katından iç kalenin ana girişinin bulunduğu tonozlu giriş mekanı üzerine, bu yöndeki sur üzerine ya da güney duvar içinde yer alıyor olabilecek ve ikinci kata ulaşan basamaklara açılan bir kapıya ait olmalıdır. Batı duvarın kuzey ucunda, iç kalenin kuzey sur ile birleştiği yerde, 4.50 m. yükseklikte başlayan bir açıklığın izi görülür. Kalıntılardan kemerli olduğu anlaşılan açıklığın boyutları, yapının birinci katından bu yöndeki sur üzerine ulaşımı sağlayan bir kapı olduğunu göstermektedir.

Yapının doğu duvar kalınlığı içinde yer alan oniki basamaklı merdiven ile birinci kata ulaşılır. Zemin katta bu merdivenin önünde 1.57 m. eninde, 1.75 m. boyunda dikdörtgen planlı bir sahanlık bulunduğu kuzey duvardaki tuğla çapraz tonoz kalıntıları ile belirlenebilmektedir. Merdiven, güney duvar içinde 2.40 m. uzunluğunda devam eder ve basamakları 1.35 m. genişliğinde 0.20 m. derinliğindedir. Merdivenin doğusunda, duvar kalınlığı 0.90 m., batısında 0.40 m.dir.

Yapının bodrum katında 2000 yılında, Kocaeli Arkeoloji Müzesi tarafından kazı çalışması yapılmış ve dörtlü iki sıra halinde yerleştirilmiş, sekiz sütun ile taşınan tonozlarla örtülü bir sarnıç ortaya çıkarılmıştır (Aksoy, 2001, s.1-2). Sarnıcın üstü, 2001 yılındaki onarım sırasında beton ile kapatılmıştır. Sarnıç yaklaşık 6 m. derinliğe sahiptir ve içi sıvalıdır. Zemin ve duvarların birleştiği köşeler, su basıncını azaltmak için yuvarlatılmıştır (Aksoy, 2001, s. 2). Ortalama 2.20 m. uzunluktaki sütunlar, kaidesiz olarak zemine gömülmüşlerdir ve sütun başlıkları kompozit tiptedir⁴.

⁴ Sarnıcın içini inceleme olanağımız bulunmadığı için betimlemesi, kazıyı gerçekleştiren Arkeolog Taner Aksoy'a danışılarak ve Mim Yapı Mimarlık Ltd. Şti. tarafından hazırlanan çizimlerden alınan bilgiler ile yapılmıştır.

Resim 12: Konutta yer alan sarnıcın kurtarma kazısı sırasındaki genel görünümü (Aksoy, 2000, Kocaeli Arkeoloji Müzesi Arşivi).

Kazı sırasında, sarnıcın duvarlarında 3 m. yüksekliğinde kireç izi görülmüştür ve suyun bu seviyeye kadar yükseldiği anlaşılmıştır. Sarnıcın batı duvarında, eksende ve kuzey duvarında eksenin batısında, yuvarlak kemerli birer açıklık bulunur. Açıklıklarda su künklerine ait izler bulunur. Batı duvardaki açıklıktan sarnıç içine inen, duvara yerleştirilmiş, devşirme taşlarla oluşturulmuş beş basamaklı bir merdiven bulunur. Kazı sırasında, kuzeybatı köşede zemin seviyesinde bir su kanalının ağzı ortaya çıkarılmıştır. Kanal, sarnıcın kuzey cephesine bitişik inşa edilmiş, kenarları 2 m. uzunluğunda kare planlı bir yapıya açılmaktadır. Yapı, dışta toprak üstünde 1 m. yüksekliğe sahiptir ve toprak altındaki durumu bilinmemektedir. Kare planlı yapının güneyinde, yuvarlak kemerli bir açıklık görülür. Sarnıcın batı duvarındaki açıklığın önünde mermerden yuvarlak bir tekne vardır ve teknenin gövdesinde, üç tane yuvarlak delik bulunur. Dışta, sarnıcın kuzey duvarındaki açıklığın önünde, su kanalının yerleştirildiği dikdörtgen kesitli duvar bulunur. 1994 yılındaki kazı çalışmaları sırasında, buradan batı duvara bitişik kare planlı yapıya doğru yerleştirilmiş, su kanalı ortaya çıkarılmıştır (Avcı; Özbay, 1996, s. 417).

Yapının batı cephesinde, zemin kat pencerelerinin kuzeyinde, daire içinde düzensiz biçimde, radyal yerleştirilmiş, tuğlalarla oluşturulmuş, güneş kursu motif bulunur. Birinci kat pencerelerinin güneyinde, tuğlalarla oluşturulmuş, gamalı haç benzeri bir motif görülmektedir. Güney cephede ise doğuda, pencere sırasının orta seviyesinde ve iki pencere arasında üst seviyede, dört tuğla ile balıksırtı motifi oluşturulmuştur.

Dış kale, yamacın çizgisini takip eder ve iç kalenin kuzeybatı ve güneydoğu köşelerine birleşerek, 115 x 65 m. alanı ‘L’ biçiminde kuşatır. Dış kalede, kuzeyde iki atnalı planlı burç arasındaki ana giriş, güneydoğu ve güneybatı köşelerde atnalı planlı birer burç, batıda eksende bir dikdörtgen planlı burç, güneyde eksenin batısında ve eksene yakın yer alan iki dikdörtgen planlı burç ve bu burçlar arasında üçer tane olmak üzere, dikdörtgen kesitli altı payanda bulunmaktadır. Kuzeydeki ana giriş dışında, beden duvarlarındaki açıklıklar, batıda ve güneyde birer giriş ve batı cephede burçların arasında yer alan üç mazgal penceredir.

Dış kalenin doğu suru iç kale ile birleştiği güneydoğu köşeden yaklaşık 20 m. uzunluğunda kuzeybatı-güneydoğu yönünde devam eder ve 2.50 m. kalınlığındadır. Sur, güneydoğu köşede dışta yaklaşık 9 m. çapındaki atnalı planlı burç ile birleşir. Doğru sur üzerine açılan bir kapısı bulunmayan burcun batı cephesinde görülen yuvarlak kemerli giriş, güney yönündeki sur ile bağlantısını sağlar. Burcun içinde tonoz örtülü dikdörtgen planlı bir mekan ve açık bir platform olarak planlanmış üst bölümüne ulaşan merdiven bulunmaktadır. Burcun cephesinde başka açıklık bulunmamaktadır. Burcun güney cephesinde, üst seviyede, tuğlalar ile oluşturulmuş, iç içe üç daire biçiminde bir motif bulunur.

Resim 13: Konutun batı cephesinde yer alan tuğla bezemeler, genel görünüm ve detay.

Dış kalenin güney suru doğu batı yönünde yaklaşık 57 m. uzunluğunda devam eder ve 2.50 m. kalınlığa sahiptir. Sur, eksenin doğusunda, güneye doğru köşe yaparak, kuzeybatı yönüne döner ve burada dikdörtgen planlı bir burç ile birleşir. Sur üzerinde güneydoğu köşe burcundan 10 m. batıda yuvarlak kemerli bir giriş ve 20 m. batıda, 7 m. aralıklı yerleştirilmiş, dikdörtgen kesitli üç payanda yer alır.

Dış kalenin güneyinde yer alan, uzun kenarı yaklaşık 8 m. uzunluğundaki dikdörtgen planlı burcun güney cephesinde, ekseninde bir mazgal pencere ve kuzey cephesinde, ekseninde yuvarlak kemerli bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Burcun güney cephesi, 1999 yılındaki depremde yıkılmış ve 2001 yılında büyük oranda onarılmıştır.

Güney sur kuzeybatı-güneydoğu yönünde yaklaşık 34 m. uzunluğunda devam eder ve uzun kenarı yaklaşık 8 m. uzunluğundaki dikdörtgen planlı bir başka burç ile birleşir. Buradaki burç içinde bir mekan bulunmamaktadır. Güney sur üzerinde, bu iki burç arasındaki bölümde, 5 m. aralıklarla yerleştirilmiş dikdörtgen kesitli iki payanda yer almaktadır.

Güney sur ikinci burçtan sonra kuzeybatı-güneydoğu yönünde, yaklaşık 20 m. uzunluğunda devam eder ve dışta yaklaşık 9 m. çapında at nalı planlı bir burç ile birleşir. Surun bu bölümünde, cephede herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Dış kalenin güneybatı köşesindeki burç ekseninde yer alan, yuvarlak kemerli giriş ile ulaşılan, atnalı biçimli bir mekan içermektedir. Kulenin batı cephesinde iki sıra tuğla ile oluşturulmuş üçgen biçiminde bir bezeme bulunur.

Dış kalenin batı suru kuzey-güney yönünde yaklaşık 15 m. uzunluğunda devam ederek batı surun ekseninde yer alan uzun kenarı yaklaşık 8 m. uzunluğundaki dikdörtgen planlı burç ile birleşir. Burç, doğu cephesinin ekseninde yer alan yuvarlak kemerli giriş ile ulaşılan dikdörtgen planlı bir mekan içermektedir. Burcun kuzey, batı ve güney cephesinde birer mazgal pencere bulunmaktadır. Batı sur üzerinde güneybatı köşedeki burca bitişik, eşiği bugünkü zemin seviyesinin altında kalmış, yuvarlak kemerli bir giriş ve yaklaşık ekseninde yer alan, yuvarlak kemerli bir mazgal pencere bulunur.

Batı sur, kuzey-güney yönünde yaklaşık 20 m. uzunluğunda devam eder ve kuzey ucunda, yuvarlak bir köşe yaparak doğu yönüne döner. Batı sur üzerinde, bugünkü zemin seviyesinden ulaşılan ve 5 m. aralıkla yerleştirilmiş iki mazgal pencere bulunur.

Dış kalenin kuzey suru, dışta yaklaşık 10 m. çapında at nalı planlı iki burç arasında yer alan ana girişi içermektedir. Batıdaki burcun güney cephesinde bulunan yuvarlak kemerli bir giriş, burcun üst katındaki dikdörtgen planlı tonoz örtülü mekana ulaşan merdivene açılmaktadır. Bu mekanın doğu duvarında yer alan yuvarlak kemerli kapı, ana giriş üzerinde yer alan yaklaşık 10 m. uzunluğundaki seğirdim yolu ile doğudaki burca bağlanmaktadır. Doğru burç dikdörtgen planlı, tuğla tonoz örtülü bir mekan içermektedir ve bu mekanın doğu duvarında yer alan yuvarlak kemerli bir kapı ile iç kaleye birleşen sur üzerine ulaşılmaktadır. Doğru burcuna sadece batı burcundan ana girişi içeren sur üzerinden ve doğu yönünde konut ile birleşen sur üzerinden ulaşılmaktadır; burcun güney yönünde bir girişi bulunmamaktadır. Girişi koruyan her iki burcun da güney duvarları kalınlığı içinde

yer alan bir merdiven ile üstlerinde bulunan platformlara ulaşılmaktadır. Burçların girişe bakan cephelerinde iki sıra tuğla ile oluşturulmuş üçgen biçimde bezeme bulunmaktadır⁵.

Resim 14: Dış kalenin ana girişi, güneydoğudan genel görünüm.

Girişin doğusundaki burçtan kuzeydoğuya doğru devam eden kuzey sur, iç kaledeki konut ile birleşmektedir. Bugün bir kısmı yıkılmış olan sur, burç ile birleştiği yerdeki izlere göre özgün halinde burç ile eşit yükseklikte olmalıdır. Diğer uçta, özgün halinde iç kaledeki yapının kuzeydeki pencerelerinin kuzey sınırı boyunca yükseliyor olmalıdır ancak burada onarım nedeniyle sura ait bir iz görülmemektedir. Sur, konutun alt katında yer alan sarnıca bağlı kare yapı üzerinde inşa edilmiştir ve üzerinde eksenin doğusunda 1.40 m. genişliğinde, eşiği bugünkü zeminden 0.90 m. yüksekte bir kapı izi görülmektedir.

Resim 15: Eski Hisar Kalesi'nin Dirimtekin tarafından çizilen krokisi (Dirimtekin, 1954, s.60, kroki 3).

Hisarpeçe, iç kalenin güneydoğu köşesindeki burca doğu cephesinde birleşir ve iç kaleyi kuzey ve doğuda çevreleyerek dış kalenin kuzeyindeki ana girişin önüne kadar devam eder. Büyük oranda onarılmış olan hisarpeçe, bugün yaklaşık 4 m. yüksekliğe sahiptir ve 2.50 m. kalınlığındadır.

Hisarpeçenin batı bölümü, güneydoğu köşe burcu ile birleştiği yerde, doğu ve kuzey kenarları 10 m., batı kenarı 5 m. uzunluğunda dikdörtgen bir çıkıntı yapmaktadır. İç kalenin kuzeydoğu köşesinde, kuzeydoğu kenarı 10 m. kuzeybatı ve güneydoğu kenarı 2.50 m. uzunluğunda dikdörtgen planlı bir başka çıkıntı daha oluşturulmuştur. Bu iki çıkıntı arasındaki kuzey güney yönündeki sur yaklaşık 26 m. uzunluğundadır. Dirimtekin'in yayımladığı planda duvarın kuzey ucunda bir kapı işaretlenmiştir. Bu kapı bugün görülmemektedir.

Hisarpeçenin kuzey bölümü, batıya doğru 65 m. uzunluğunda devam eder ve batı ucunda yaklaşık 10 m. uzunluğunda güneye döner ve 20 m. batıya devam eder ve yaklaşık olarak dış kalenin

⁵Dirimtekin, bu bezemenin yanında dikdörtgen biçimli, kitabe yeri olabilecek bir boşluk bulunduğunu belirtmiştir. Araştırmacı, bu boşluğun boyutlarını vermemiştir ve üçgen motiflerinin içinde harap olduğu için anlaşılamayan ancak çift başlı kartal motifini andıran bir şekil gördüğünü belirtmiştir (1954, 63).

ana girişi hizasında sonlanmaktadır. Ögün halinde hisarpeçenin batı yönünde devam ettiği girişin batısındaki burcun 11 m. kuzeyinde yaklaşık 2 m. uzunluğunda ve 3 m. yüksekliğe sahip duvar kalıntısı ile belirlenebilmektedir. Dirimtekin tarafından yayımlanan planda hisarpeçe, burcun kuzeyinde yarım daire planlı bir çıkıntı yapmış ve bu çıkıntıdan 3 m. sonra güneye dik açıyla devam eder şekilde ve kaleyle birleştiği noktada bir kapı ile gösterilmiştir.

Resim 15: Hisarpeçenin kuzeybatıdan genel görünümü.

Hisarpeçenin kuzeyindeki zemin seviyesi ile kalenin zemin seviyesi arasında yaklaşık 10 m. fark vardır ve Foss, bu alanın hendek olarak planlandığını belirtmektedir (Foss, 1996, s. 57). Bugün hisarpeçenin kuzeyindeki bu alan yoğun bitki örtüsü ile kaplıdır ve burada inceleme yapmak mümkün değildir.

Eskihisar Kalesinin Değerlendirmesi

Bizans döneminde ulaşım ağında önemli bir yeri olan İzmit Körfezi'nin başlangıcı, Yelkenkaya ve Çatalburun arası olarak kabul edilmektedir ve doğu-batı yönünde yaklaşık 50 km. uzunluğa sahiptir. En geniş yeri Karamürsel ve Hereke (10 km.) arasında bulunan Körfez'in en dar noktaları Gölcük –Derince (2 km.) ve Hersek– Diliskelesi (3 km.) arasındadır. İki kıyı arasındaki mesafenin en az olduğu bu noktalar karşıya geçiş için elverişlidir.

Eskihisar Kalesi, İzmit Körfezi'nin kuzey kıyısında, Diokletianus döneminden itibaren önem kazanmaya başlayan, Konstantinos dönemi ile birlikte Başkent ve Anadolu'nun bağlantısını sağlayan ana yol güzergahı üzerindedir. İstanbul'dan İzmit'e ulaşan ve buradan doğuya, Ankara yönüne ve güneye, İznik ve Eskişehir yönüne doğru iki kola ayrılan yol dışında; güney kıyısında Hersek'ten başlayan ve güney ve batı yönlerinde iki kola ayrılan ikinci bir yol da İstanbul'un önemli Bithynia kentlerine bağlantısını sağlamaktadır.

Helonopolis'ten (Hersek) başlayan, Drakon Nehri'ni (Yalakdere) takip ederek Samanlı Dağları'na tırmanan, yaklaşık 47 km. uzunluğundaki yol 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Amianus Marcellinus, XXVI. 8. 1.). İzleri Ayazma yakınlarında yaklaşık 2 km. uzunluğunda tespit edilebilen yol, taşkınlarla korunmak için Çobankale yakınlarından geçer. Valideköprü köyü yakınlarındaki iki köprü kalıntısından, yolun nehri geçtiği noktalar tespit edilebilmektedir. Bu köprü kalıntılarının Iustinianos tarafından inşa ettirilen ve Drakon Nehri'ni geçen iki büyük köprüye ait olduğu düşünülmektedir. Valideköprü'nün güneyinde Kızderbent mevkiindeki tepeye tırmanmadan önce (yaklaşık 250 m. uzunluğunda) bir boğaz vardır ve yol İznik Gölü'ne doğru tepeden aşağıya doğru, Kokarca yakınlarından ve Kırkmerdiven olarak adlandırılan teraslandırılmış araziye geçerek iner. Buradan Kyr Georgios Kalesi'ne ve oradan haritada A2 olarak gösterilen yol ile İznik'e ulaşmaktadır (Lefort, 2003, s. 469-470).

Resim 16: Bithynia Bölgesi yol ağı haritası (Lefort, 2003, fig.1).

İzmit Körfezi'nin kuzey kıyısındaki Eskişehir Köyü, Bithynia bölgesi ile başkentini bağlayan yol üzerinde, Diliskelesi–Hersek arasındaki önemli geçişi kontrol eden konumu ile savunma ve ulaşım açısından önemli bir yere sahiptir. Bugün, İznik'e ulaşım, Samanlı Dağları üzerindeki en uygun geçişi sağlayan, Karamürsel'den başlayan ve Yalakdere üzerinden Boyalıca'ya ulaşan yol (D595), ile sağlanmaktadır. Hersek Burnu'nun batı kıyısında Körfeze açılan Drakon Nehri'nin izlediği, Ayazma'dan Valideköprü'ye ulaşan güzergah Bizans Dönemi'nde Samanlı Dağları'nı aşmak için kullanılmıştır ve Drakon'un Anadolu Selçukluları ile sınır olarak belirlendiği döneme kadar (1081) bu yol kullanılmış olmalıdır.

Eskişehir Kalesi'nin inşa edildiği tepe, körfeze hakim bir konumda yer almaktadır ve güneyde körfezin girişini, karşı kıyıyı, doğuda ve batıda tepenin eteklerinden kaleye ulaşan yolları, kuzeyde Gebze'den ulaşımı sağlayan kara yolunu görebilecek konumdadır. Tepe, doğu, batı, güney ve güneybatıda dik; kuzey ve kuzeybatıda eğimli yamaçlara sahiptir. Kalenin kuzeyindeki yamacın eğimli olması, buradan kaleye ulaşımın kolay olmasını sağlamaktadır. Bu durum kalenin kuzeyinde savunmanın güçlü olmasını gerektirmiştir. Kuzey yönünde, arazideki kot farkları hisarpeçenin kuzeyinde bir hendek bulunduğunu göstermektedir. Kuzeyde hendek, hisarpeçe ve birbirine yakın yüksek kuleler ile güçlü bir savunma oluşturulmuştur. Kalenin, Dirimtekin tarafından, 1954 yılında, çizilen krokisinde, hisarpeçenin, ana giriş önünde devam ettiği ve batı ucunda, kule ya da siper olabilecek bir çıkıntının bulunduğu anlaşılmaktadır.

İç Kale:

Tepenin zirvesindeki alan, iç kalenin dikdörtgen planda inşa edilmesi için uygundur. Batı yönünde, dış kale ile arasında yaklaşık 5 m. seviye farkı vardır. Seviye farkından oluşan eğim, kuzeybatı köşede azalmaktadır. İç kalenin batı duvarında yer alan girişine, kuzeybatıdan ulaşılıyor olmalıdır. Bu yöneliş, dış kalenin inşasından önce, iç kaleye girişin, doğrudan olmasını engellemiş tir ancak bu yönde iç kalenin ana girişini ve konutun çok sayıda açıklık içeren batı cephesini koruyan bir ön sur da bulunuyor olmalıdır.

İç kalenin kuzeydoğu köşesindeki burçta bulunan bacalı ocak, yüzeysel bir nişe sahiptir (derinliği 0.65 m.) ve yüksekliği tüm kat boyunca devam etmektedir. Bacalı ocağın ve bulunduğu mekanın boyutları, ısıtma amacı ile kullanılmadığını olasılıkla kaleler arasındaki iletişimi sağlayan bir sistemin parçası olabileceğini düşündürmektedir (Parman, 2002, s. 69). Körfezde ve yakın çevresinde, Bizans döneminde inşa edilmiş kaleler arasında, böyle bir haberleşme sistemini oluşturabilecek bacalı ocak içeren kale bulunmamaktadır. Bacalı ocakların Avupa'da 10. yüzyıldan itibaren görülmeye başlandığı, Mistra'da 13. yüzyıl ortalarından 15. yüzyıl ortalarına kadar saray yapılarında görüldüğü; Anadolu'da ilk örneklerin, 14. yüzyılın son çeyreğinde Peçin Ahmet Gazi Medresesi ile görülmeye başlandığı bilinmektedir (Tanyeli, 2000, s. 242-247).

Surlar üzerindeki seğırdim yollarına ulaşım, burçlardan sağlanmaktadır. Seğırdim yolları özgün halinde mazgallı siperler ile korunuyor olmalıdır. Böyle bir siperin izi, konutun kuzeydoğı köşesinden, sur üzerine açılan kapının kuzeyinde görölmektedir. İç kale burçlarının konut ile eş yüksekliğe sahip oldukları önerilebilir. Burçların içinde kat ayrımlarının, gerektiğı zaman kaldırılabilir şekilde, ahşap platformlardan oluştuğı, duvarlarda giriş izleri bulunmamasından anlaşılmaktadır.

Eskihisar Kalesi, İzmit Körfezi'ndeki Bizans döneminde inşa edilen diğer kaleler ile birlikte Körfezin savunma hattının bir parçasıdır. Körfezde günümüze ulaşabilen kaleler, genel olarak birbirlerine ve denize yakın mesafelerde yer alırlar. Bu kaleler farklı dönemlerde ihtiyaç doğrultusunda inşa edilmişlerdir ve birbirleri ile malzeme, teknik ve plan açısından benzerlikleri sınırlıdır. Eskihisar Kalesi'nin dikdörtgen planlı iç kalesi ile kare planlı olduğu bilinen, Darıca / Ritzion Kalesi, benzerdir. Hereke / Kharax Kalesi'nin kuzeybatı duvarında tespit edilen malzeme ve teknik kullanımı ve iki aşamalı savunma sistemi Eskihisar Kalesi ile benzerdir (Foss, 1996a, s. 61).

Konut:

Eskihisar Kalesi'ndeki dikdörtgen planlı yapının mimari özellikleri açısından benzerleri, İzmir, Kemalpaşa / Nymphaion'daki Saray (Eyice, 1961, s. 1-15; Buchwald, 1979, s. 261-296; Mercangöz, 1987, s. 23-25), İstanbul, Fatih/ Blakherna'daki Tekfur Sarayı (Schneider, 1951, s. 82-110; Dirimtekin, 1960, s. 3-16), Trabzon'daki Komnenoslar sarayının pavyonlarından Bryer ve Winfield tarafından 28 numara ile belirlenen yapı (Bryer, Winfield, 1985, s. 191), Yunanistan, Mistra'daki Despotlar sarayı kuzeybatı kanadı (Bouras, 1997, s. 242-243), Mistra, Laskarisler Sarayı

(Kalligas, Kalligas, 1997, s. 244-245), Mistra, Frangopoulos Evi (Mango, 2006, s. 242-243); Antalya'daki Syllion kentinin piskoposluk sarayı (Ruggieri, Nethercott, 1986, s. 133-156; Foss, 1996, s. 58), İzmir, Foça Kartderesi'ndeki kule (Arel, 1990, s. 43-71), Mersin, Silifke'deki Tece Kalesi'ndeki yapı, Mersin'deki Belen Keşlik Kalesidir (Edwards, 1987, s. 241-244, 91).

İstanbul'daki Tekfur Sarayı, 20 x 10 metre boyutlarında, üç katlıdır ve kat yükseklikleri sırasıyla yaklaşık olarak 3 m., 2.50 m. ve 2 m.dir. İzmir'deki Nymphaion Sarayı 26 x 11.5 metre boyutlarında, dört katlıdır. Eskihisar Kalesindeki konut, 19 x 14.50 metre boyutlarında, iki katlıdır ve kat yükseklikleri yaklaşık 4.50 metredir. Bu üç yapı, benzer boyutlarda ve bir savunma yapısıyla bağlantıları açısından benzer konumlardadır ancak Eskihisar Kalesi'ndeki konut anıtsal boyutlardaki mekanları ile diğer örneklerden ayrılmaktadır.

Foss, Eskihisar Kalesi'nin, Bizans tahtının varisi IV. Ioannes Laskaris'in hapsedildiği Niketiaton kalesi olduğunu ve yapının IV. Ioannes Laskaris'in ikametgahı olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı çalışmasında yapıyı saray olarak tanımlamaktadır ve Nymphaion ve Tekfur sarayları ile karşılaştırarak değerlendirmektedir (Foss, 1996, s. 50-58). Dirimtekin, yapının ikamete ayrılmış olduğunu belirtmiştir (Dirimtekin, 1954, s. 62).

Yapının bir yönetim merkezi olarak saray tanımı içinde değerlendirilmesi için yeterli veri bulunmamaktadır. Kale içindeki konumu, anıtsal boyutları, bezemeleri, pencere düzenlemesi ve yüksek mekanları ile yapının kullanıcı profilinin üst sınıfa ait olduğu düşünülebilir. Bizans aristokrat sınıfının şehirlerin dışında konutlara sahip oldukları bilinmektedir ancak bu yapıların örnekleri günümüze ulaşmamışlardır ve bir gelenek olarak savunma yapıları içerisinde olduklarına dair veri bulunmamaktadır (Whittow, 1995, s. 57-74). Kule evler olarak bilinen yapıların (pyrgoi) örnekleri Batı Anadolu'da ve Ege adalarında bulunmaktadır (Arel, 1989, s. 43-71). Araştırmacılar, kule evlerin, toprak sahiplerinin duvarlarla çevrili, gelişmiş örneklerle dönüştüğünü ve Bizans döneminde örnekleri bulunabileceğini belirtmektedir (Arel, 1989, s. 51). Batı Anadolu'daki kule evlerin Ceneviz kökenli olduğu tartışılmıştır (Arel, 1989, s. 51).

Konutun batı cephesinde, daire içinde, radial yerleştirilmiş tuğlalarla oluşturulmuş bezeme, bozulmuştur ve bugün düzensiz bir kompozisyona sahiptir. Bezemenin tam bir benzeri bulunmamaktadır. Yakın benzerleri İstanbul Pantepotes Kilisesi güney cephesinde ve Soteris Kilisesi doğu cephesinde bulunmaktadır. Bu örneklerde, radial yerleştirilmiş tuğlalarla oluşturulmuş çerçeve içinde, yuvarlatılmış tuğlalarla daire içinde çiçek ve haç motifleri içiçe oluşturulmuştur (Pasadaios, 1973, 5-9, şek. 1,3). Eskihisar Kalesi'ndeki örnekte tuğlalar düzdür ve oluşturulan motif anlaşılamamaktadır.

Konutun batı cephesindeki diğer bezeme, gamalı haç benzeri motiftir. Bu motifin benzerleri, İstanbul'da Pantepotes Kilisesi güney cephesinde, Soteris Kilisesi, doğu cephesinde (Pasadaios, 1973, 5-9, şek. 1,3), Edirne, Enez Fatih Cami/ Kilisesi, prothesis apsisi cephesinde görülmektedir (Ousterhout, 1985, s. 260-281, şek. 6; 2009, s. 101-102)⁶.

Dış Kale:

Dış kalede, kuleler arasındaki uzaklık, batıdan doğuya doğru artmaktadır ve batı cephesi, en fazla açıklığın bulunduğu cephe. Batı surun kuzeyinde iki, sur üzerindeki burçta üç ve surun güneyinde bir mazgal pencere bulunmaktadır. Bu durum, kalenin batı yönünde saldırıya açık olduğunu ve kaleye bu yönden yaklaşılabilirdiğini göstermektedir. Güneybatı köşedeki burcun batısında yer alan giriş, burcun cephesinde mazgal pencere bulunmaması ve batı surdaki mazgal

⁶Ousterhout, Eskihisar Kalesindeki gamalı haç benzeri motifin Palaiologoslar Hanedanının armasının bir türevi olduğu görüşündedir. Araştırmacı benzer örnek olarak Fenari İsa Cami / Konstantin Lips Kilisesinde bulunan mermer levha üzerinde görülen Pi (II) harfleri ile oluşturulmuş motifi vermektedir. Levhanın fotoğrafı için bkz. T. Macridy, 1964, The Monastery of Lips and the Burials of the Paleologi, DOP. Vol. 18, 1964, s. 253-277, şek. 68B.

pencereden görülemeyecek bir noktada bulunması nedeniyle savunma açısından zayıflık oluşturmaktadır.

Resim 18: Dış kalenin güneybatı köşesindeki giriş.

Dış kalenin 3 burcu dikdörtgen planlıdır; dikdörtgen planlı kuleler, keskin köşeleri ile kör noktalar oluşmasına neden oldukları için ve daha kolay yıkılabildikleri için savunma açısından zorluklar yaratmaktadırlar. Eskihisar dış kalesindeki dikdörtgen planlı kulelerin duvarların merkezinde yer almaları bu zorlukları azaltmak için tercih edilmiş olmalıdır. At nalı planlı kuleler, köşelerde ve ana girişin iki yanında kullanılarak, daha geniş bir alanı kontrol etmeleri, sağlanmıştır.

Körfez kıyısındaki kaleler arasında dikdörtgen planlı kulelere sahip tek örnek, Hereke Kalesi'dir (Foss, 1996, s. 61). Sakarya, Söğütlü'deki Harmantepe Kalesi, yaklaşık olarak eş boyutlardaki, dikdörtgen planlı kuleleri ile yakın çevredeki bir örnektir (Yıldırım, 2003, s. 87-93; 2004, s. 261-275). Darıca, Hereke ve Dil İskeleyi'ndeki kaleler, özgün halinde geometrik şekillerde planlara sahiptir ve köşelerinde dairesel planlı kuleleri, bulunmaktadır.

Dış kalede, kulelerin planları ihtiyaca ve konumlarına göre değiştiği anlaşılmaktadır. Köşelerde yer alan burçlar yuvarlak planlı, kenarlarda yer alan burçlar dikdörtgen planlı inşa edilmiştir. Kuzeybatı ve batı Anadolu'da 11-14 yüzyıllar arasında inşa edilen savunma yapılarında daire ve atnalı planlı kuleler yaygın olarak görülmektedir (Bahar, 2013, Tablo 1). Bursa Ulubat, Lopadion surları, düzenli olarak köşelerde yarım daire ve kenarlarda beşgen planlı kuleleriyle benzer bir örnektir.

Dış Kalenin ana girişi, kuzey cephesinde, at nalı planlı iki kule arasında yer almaktadır. Kuzeybatı ve batı Anadolu'da, 11-14. yüzyıllarda inşa edilmiş kalelerde, benzer girişler, İstanbul, Yoros / Hieron Kalesi'nde (Eyice, 1976, s. 82-99; Foss, Winfield, 1986, s. 148), İznik dış surlarında (Foss, Winfield, 1986, s. 103) Balıkesir, Akhyrous Kalesi'nde (Mercangöz, 2003, s. 31-49), Eskişehir, Karacahisar Kalesi'nde (Parman, 2002, s. 69-80) ve İzmir, Kiraz'daki, Asar Kalesi'nde görülmektedir (Foss, 1979, s. 297-330).

Dış kaledeki, üç kulenin, girişlere bakan cephelerinde, tuğlalarla oluşturulmuş üçgen biçimli motifleri bulunur. Bu durum bezemenin girişlerle ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Üçgen motifinin benzeri, İstanbul Yoros/Hieron Kalesi'nde iç kaleyi ayıran sur üzerindeki dikdörtgen planlı burcun kuzey cephesinde görülmektedir. Yoros Kalesi'ndeki örnek farklı olarak bir girişten bağımsız olarak kullanılmıştır.

Dış kaledeki diğer bir bezeme, güneydoğu köşe burcunun güney cephesinde, üst seviyede görülen iç içe dairelerle oluşturulmuş güneş kursu motiftir. Bu motifin bezemeleri, İstanbul'da Pantepotes Kilisesi güney cephesinde, Pammakaristos Kilisesi, ek yapısının güney cephesinde ve erken Osmanlı dönemi yapılarından İznik Nilüfer Hatun İmaretinin doğu cephesinde ve Bursa, Orhan Cami kuzey cephesinde görülmektedir (Kalfazade, 1987, s. 12-17).

Malzeme ve Teknik:

Foss, Eskihsar Kalesinde üç yapı dönemi tespit etmiştir. İç kalenin, İstanbul'daki Manuel Komnenos dönemine tarihlenen burçları ile benzerlik kurarak Komnenoslar döneminde, olasılıkla Manuel Komnenos (1143-1180) tarafından onikinci yüzyılda inşa ettirildiğini düşünmekte; dış kalenin ise İznik surlarındaki daha az taş sırası ve ince tuğlalarla birkaç sıra tuğla kullanılan Ioannes Vatatzes dönemi (1193-1254) burçları ile benzerlik kurarak, Körfezde hakimiyetin yeniden sağlandığı 1241 yılı ile Vatatzes'in 1254 yılında ölümü arasındaki dönemde inşa ettirildiğini söylemektedir. Hisarpeçe ve güneydoğu köşe kulesinin yeniden inşa edildiği ve tuğla bezemelerin eklediği üçüncü yapı döneminin ise yaklaşık 1300 yılında gerçekleştirilmiş olabileceğini önermektedir (Foss, 1996a, s. 57-58).

Resim 19: İç kalenin kuzeydoğu köşe burcu doğu cepheden malzeme ve teknik detayı.

Resim 20: İç kalenin kuzeydoğu köşe burcu güney cepheden malzeme ve teknik detayı

Kalenin ana yapı dönemleri malzeme ve teknik açıdan birbirine yakın iki aşama içermektedir. İç kalede bir sıra küçük moloz taş ve bir veya iki sıra kırık tuğla ile almalı teknik ve yer yer uygulanan çerçevesel teknik kullanılmıştır. Taş sıraları ortalama 20 cm. yüksekliğindedir. Tuğlaların ölçülebilen kenarları 34-37 cm arasında, kalınlıkları 4-5 cm. arasında değişmektedir. Dış kalede dönem farkı Foss tarafından tespit edilen küçük yuvarlak giriş yuvaları ile belirlenmektedir. Taş sıraları ortalama 20 cm. yüksekliğindedir ve tuğlalar ortalama 4 cm. kalınlığındadır.

Eskihsar Kalesi'nin bir sıra moloz taş ve bir veya iki sıra tuğla ile almalı teknik ve bazı yerlerde taşlar arasında dikey tuğlalarla inşa edilmiş iç kalesinin benzerleri, İzmit surlarında kule 6-9'da (Foss, 1996a, s. 38-42.), İstanbul, Yoros/Hieron Kalesi'nde (Eyice, 1976, s. 82-99; Foss, Winfield, 1986, s. 148.); Bursa, Karacabey'deki Tophisar/Lentiana Kalesi'nde (Ötüken, 1988, s. 89-99); Aydın, Kuşadası'ndaki, Kadıkalesi/Anaia'da (Mercangöz, 2010, s. 279-292. Foss, Winfield, 1986, s. 146-147); Çanakkale'de Atikhisar (Türker, 2010, s. 314.); ve Karabiga/Pegae Kalesi'nde (Aylward, 2010, s. 347-351), Denizli, Tripolis Kalesi'nde görülmektedir (Foss, 1979, s. 299-302.).

Resim 21: Çanakkale, Karabiga/Pegae Kalesi batı arkad (Aylward, 2010, s. 349).

Resim 22: İstanbul, Yoros Kalesi, iç kaleyi ayıran sur üzerindeki burçtan malzeme ve teknik detay.

Anna Komnena, Selçuklu komutanı Ebu'l Kasım'ın başkenti ziyareti sırasında İmparator Aleksios'un Körfez kıyısında gizlice yıkılmış bir kaleyi yeniden inşa ettirilişini anlatmaktadır. Bu anlatıda Ebu'l Kasım karşı kıyıya, yeniden inşa edilen kalenin bulunduğu yerden geçirilmiş ve yıkıntının güçlü bir şekilde ayağa kaldırıldığını görmesi sağlanmıştır (Sewter, 1969, s. 374). Eskihisar Kalesi'nin, ilk yapı dönemi, Anna Komnena'nın anlatısı ve Körfez kıyısındaki konumu nedeniyle Aleksios Komnenos dönemine (1057-118) tarihlendirilebilir. Aleksios Komnenos dönemi savunma yapıları hakkında yeterli bilginin bulunmaması bu öneriyi destekleyecek bir veri bulunmasını engellemektedir. Foss, Aleksios Komnenos dönemi, savunma yapılarına Didyma'daki küçük kaleyi, Nikaia'daki 106B no'lu kuleyi, Seleukia ve Korykos'taki kalıntıları örnek göstererek; bu yapıları, acele ile inşa edilmiş, nadiren süsleme ya da özen görülen, genelde devşirme malzeme kullanılarak inşa edilmiş olarak tanımlamaktadır. Malzeme olarak, tuğla kullanılmadan, küçük moloz taşlarla oluşturulmuş, dar ve geniş sıraların alternatifli kullanımı ile alması görünümü verilmiş olduğunu belirtir (Foss, 1982, s.157-159; 1986, s. 145) ve Körfez'deki Philokrene Kalesi'nde tuğla kullanılmaması nedeniyle Aleksios Komnenos dönemine tarihlendirilebileceğini söylemektedir ancak tuğla kullanımında bölgesel kaynakların etkileri göz önünde bulundurulmalıdır (Foss, 1996a, s. 49).

Ioannes Komnenos döneminde (1118-1143) inşa ettirildiği düşünülen, Balıkesir, Hoca Kale ve Sultançayırı kaleleri, tuğlalarla çerçevelenmiş, uzun kenarları dik olacak şekilde yerleştirilmiş, devşirme taş sıraları ve taşlar arasındaki boşluklarda tuğlalarla oluşturulmuş süslemeleri ile oldukça karakteristik bir yapıya sahiptir ve Eskihisar Kalesi'nde örneği görülmemektedir.

Manuel Komnenos döneminde (1143-1180) İstanbul surlarına eklenen kulelerde görülen tuğla bantlar ve gizli hatlı tekniği Eskihisar Kalesinde görülmemektedir. Foss, Körfezde Darıca Kalesi'nin ve Eskihisar Kalesi'nin ilk yapı dönemlerini Manuel Komnenos dönemine tarihlendirmektedir. Manuel Komnenos dönemindeki Neokastron teması ve inşa edilen kaleler hakkında, kısıtlı araştırmalar yapılmış olması nedeniyle bu yapıların ortak özellikleri netleşmemiştir ancak genel olarak taş ve tuğla ile uygulanan alması teknik ve düzensiz çerçeveli tekniğin bir arada kullanıldığı anlaşılmaktadır (Tok, 2010, s. 303-311).

Foss, Lydia araştırmaları sonucunda, Laskarisler dönemi savunma yapılarında moloz taş ve tuğlanın alması teknikle uygulandığı, kapılara bitişik duvarlarda ve burçlarda çerçeveli tekniğin kısıtlı uygulamasının görüldüğü sonucuna varmıştır (Foss, 1979, s. 316). Eskihisar Kalesi'nde burçlar ve kapıların iç yüzeylerinde görülen çerçeveli teknik uygulamaları ve iç kalede konutta görülen tuğla bezemeler Laskarisler dönemi yapıları ile benzerlik göstermektedir.

Tüm bu veriler ışığında Eskihisar Kalesi'nin iki yapı döneminin de onüçüncü yüzyılda olduğu önerilebilir. İç kalenin kısmi çerçeveli teknik ve tuğla bezemeler içeren malzeme ve teknik

uygulamalarının, Foss tarafından Lydia yapılarında tespit edilen ve Laskarisler dönemine tarihlenen uygulamalar ile benzerlik kurarak on üçüncü yüzyıla tarihlendirilebileceğini düşünüyoruz. Bölgenin tarihi arkaplanı göz önüne alındığında, iç kale, Körfezin Ioannes Vatatzes döneminde yeniden Bizans egemenliğine girdiği 1241 yılı sonrasına, on üçüncü yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilir. Foss tarafından verilen tarihlendirme önerileri tarih kayıtları ile uyumludur ancak kalenin malzeme ve teknik verileri kaynaklarda Niketiaton hakkında verilen kayıtlar ile uyumsuz olarak daha geç bir tarihe işaret etmektedir. Bizans savunma yapıları hakkında kapsamlı ve detaylı çalışmaların az sayıda olması malzeme ve teknik değerlendirmeye dayalı tarihlendirme yapabilmek için yeterli karşılaştırma verisinin olmamasına neden olmaktadır.

Bithynia, onuncu yüzyıl sonrasında, Bizans ordusu için önemli bir nokta haline gelmiştir. Olympos Dağı yakınlarındaki, Atroa, sekizinci ve onuncu yüzyılda, özellikle ordunun toplandığı yerlerden biri olarak önemlidir. Sangarius kıyısındaki Malagina, onuncu yüzyılda, ordunun, Suriye yolu üzerindeki, ilk durak noktası olmuştur. Daha sonra onikinci yüzyılda Lopadion ordunun toplanma noktası olmuştur.

Eskihisar Kalesi'nin yer aldığı Kocaeli Körfezi, ilk olarak Aleksios Komnenos'un tahta çıktığı dönemde Türkler ile sınır haline gelmiştir. Üsküdar'a kadar ilerleyen Türkleri, kısa ve sık saldırılarla geriye püskürten Aleksios Komnenos, 1087 yılında, Türklerle, Drakon Nehri'nin (Yalak Dere), sınır olarak kabul edildiği bir anlaşma yapmıştır. Bu tarihten sonra Körfez, 1097 yılında İznik'in Haçlı ordularının yardımı ile geri alınışında önemli bir konumdadır. Aleksios Komnenos, Haçlı ordularını Körfezin kuzey kıyısında Pelekanon'a kadar takip etmiş, burada yerleşerek savaşı izlemiştir. Eskihisar ve çevresinin karşı kıyıya geçiş için kullanıldığı bu dönem, 1204 yılında, IV. Haçlı ordusunun İstanbul'u ele geçirmesine kadar devam etmiş görünmektedir. İznik İmparatorları, uzun bir süre Trakya'da savaşıp ve bu bölgede hakimiyetlerini güçlendirmeye çalışmışlar, Trakya'ya geçiş için Çanakkale Boğazı'nı kullanmışlardır. Ioannes Vatatzes, 1241 yılında körfezin kuzey kıyısına sefer düzenlemiş ve burada hakimiyet sağladıktan sonra, VIII. Mikhail Paleologos'u Mesothynia'da yönetici olarak bırakmıştır. VIII. Mikhail Paleologos, 1261 yılında, tahta geçince, tahtın varisini, iyi bildiği bu bölgedeki, Niketiaton Kalesi'ne hapsedirmiştir. Körfezin kuzey kıyısı, 1302 yılındaki Bapheus Savaşı'ndan sonra, ciddi bir tehlike haline gelen Türklerin, karşı kıyıya kadar ilerledikleri ve kuzey kıyıda, İstanbul ile İznik ve İznik'e ulaşan kara yolunu ele geçirecek saldırılar yapmaya başladıkları dönemde, savunma açısından kritik bir konumdadır. Pelekanon Savaşı ile 1329 yılında İznik'i savunmak için yola çıkan Bizans ordusu, Türkler tarafından Körfezin kuzeyinde durdurulmuştur ve Körfezdeki hakimiyetini kaybeden Bizans, 1331 yılında İznik'in, 1337 yılında İznik'in alınmasına engel olamamıştır (İnalçık, 2003, s.78-79). Bizans, 1402 yılındaki Ankara Savaşının ardından, güçleri sarsılan Türklerin elinden Körfez'deki birçok yerleşimi geri almıştır ancak bu durum uzun sürmemiştir. Körfez kıyısındaki yerleşimler Çelebi Mehmet döneminde (1413-1421), yeniden Türklerin eline geçmiştir.

Kaynakça

- Abrahamse, D., Domingo-Forasté, D. (1998). Life of Sts. David, Symeon and George of Lesbos. Talbot, A.-M. M. *Byzantine defenders of images: eight saints' lives in English translation*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection. s.143-241.
- Akropolites, G., (2007). *The History*, Macrides, R. (çev.), Oxford Universty Press.
- Akropolites, G., (2008). *Vekayiname*. Umar, B.(çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Aksoy, T. (2001). Eskihisar Kalesi kazı çalışmaları. *Kültür ve Sanat Bülteni*, 3, Kocaeli Kültür Müdürlüğü, s.1-2.

- Arel, A. (1990). Foça bağ evleri ve kule-ev geleneği. *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 18-23 Mayıs Antalya, Ankara Üniversitesi Basımevi, s.43-73.
- Avcı, H., Özbay, İ. (1996). Eskihisar Kalesi 1994 yılı kazı çalışmaları. *VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 415-449, Kültür Bakanlığı.
- Aylward, W. (2010). The late byzantine fortifications at Pegae on the Sea of Marmara. A. Ödekan, E. Akyürek, N. Necipoğlu (Ed.). (İ. Türkoğlu Çev.). *Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler İstanbul 25-26 Haziran 2007*, 342-356. Vehbi Koç Vakfı.
- Bahar, B. (2013). *İzmit Körfezi Bizans Dönemi savunma yapıları bağlamında Gebze, Eski- hisar Kalesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Belke, K., Koder, J. (2020). *Tabula Imperii Byzantini band 13 Bithynien und Hellespont*. Wien Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Bryer, A., & Winfield, D. (1985). The Byzantine monuments and topography of the Pontos. *Dumbarton Oaks Studies*, 20,1.
- Buchwald, H. (1979). Lascarid architecture. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 28, s.261-296.
- Delehaye, H. (1902). *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae: E codice Sirmondiano nunc Berolinensi; adiectis synaxariis selectis; Propylaeum ad acta sanctorum novembris. Socii Bollandiani*.
- Dirimtekin, F. (1954). Pelekanon, Philokrini, Nikitiaton, Ritzion, Dakibyza. *Fatih ve İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Dergisi*, 2, s.45-78.
- Dirimtekin, F. (1960). Ayvansaray'daki (Blakhernae) imparatorluk sarayları bölgesinde yapılan kazı. *Türk Arkeoloji Dergisi*, IX-2, s.3-16.
- Edwards, R. W. (1987). *The fortifications of Armenian Cilicia*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Eyice, S. (1961). İzmir yakınlarında Kemalpaşa (Nif) 'da Laskarisler Sarayı, *Belleten*, 25, 97, s.1-15.
- Eyice, S. (1973). Tuzla'nın değirmenaltı mevkiinde bir Bizans kalıntısı. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 5, s.27-78.
- Eyice, S. (1976). *Bizans devrinde Boğaziçi*. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Eyice, S. (2001). Tuzla önündeki Hagia Glykeria Kilisesi ve Manastırı. *Yıldız Demiriz'e Armağan*, B. Tanman ve U. Tükel (Ed.), s. 67-79.
- Foss, C. (1979). Late byzantine fortification in Lydia. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 28, s.297-330.
- Foss, C. (1982). Defenses of Asia Minor against the Turks. *The Greek Orthodox Theological Review* 27, s.142-205.
- Foss, C., Winfield, D. (1986). *Byzantine fortifications: an introduction*. University of South Africa.
- Foss, C. (1996a). *Cities, fortresses and villages of Byzantine Asia Minor*. Aldershot, Variorum.
- Foss, C. (1996b). *Survey of medieval castles of Anatolia II: Nicomedia*, British Institute of Archaeology at Ankara.

- Giros, C. (2003). Les fortifications medievals. B. Geyer ve J. Lefort (Ed.). *La Bithynie au Moyen Age*, numéro 9. P. Lethielleux. s. 209-224.
- Grégoire, H. (1933). Études sur le neuvième siècle. 1. un grand homme inconnu: le Magistre et Logothète Serge le Nicétiote, *Byzantion* 8, s.515-531.
- Hasluck, F. W. (1910). *Cyzicus*. Cambridge University Press.
- İnalçık, H. (2003). İznik için Osman Gazi ve Bizans mücadelesi. I. Akbaygöl vd. (Ed.). *Tarih Boyunca İznik*, İş Bankası Yayınları, s.59-82.
- Janin, R. (1975). *Les eglises et les monasteres des grand centres Byzantins*. Institut Français d'Etudes Byzantines.
- Kalfazade, S. (1987). Erken Osmanlı mimarisindeki tuğla rozetler hakkında. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1, s.12-17.
- Kalligas, A. G., Kalligas, H. A., (1997), House of Laskaris, Mistra, Greece. *Secular Medieval Architecture in the Balkans*, (ed.) CurCic, S., Hadjityrphonos, E., s. 244-45.
- Kantakuzenos, I. (1828), *Historiae*. L. Schopen (ed.), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*.
- Komnena, A. (1969). *The Alexiad*. Sewter, E. R. A. (çev.), Penguin Books.
- Lefort, J. (2003). Les grandes routes Medievals. B. Geyer ve J. Lefort (Ed.). *La Bithynie au Moyen Age*. Réalités byzantines, 9, s.461-472.
- Niewöhner, P. (2015). The late Late Antique origins of Byzantine palace architecture. Wulf-Rheidt, U. v.d. (Ed.), *The Emperor's House: Palaces from Augustus to the Age of Absolutism*. Urban spaces (Walter de Gruyter & Co.), Bd. 4. s.31-52.
- Mercangöz, Z. (1987). *Batı Anadolu'da Geç Dönem Bizans Mimarisi: Laskarisler Dönemi*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Proje No: 003.
- Mercangöz, Z. (2003). Bizans Çağında Balıkesir. *Bitek Kent Balıkesir*, F. Özden (Ed.), s.31-49.
- Mercangöz, Z. (2010). Emporion ve Kommerkion olarak Anaia'nın değişken yazgısı. Ödekan, E. Akyürek, N. Necipoğlu (Ed.), İ. Türkoğlu (Çev.), *Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul 25-26 Haziran 2007, Vehbi Koç Vakfı, s.279-292.
- Miliopulos, İ. (1906), To Niketiaton. *Helenikos Philologikos Syllogos*, XXIX, s.283-288.
- Mirmiroğlu, V. (1949). Orhan Bey ve Bizans İmparatoru III. Andronikos arasındaki Pelekanon muharebesi. *Belleten*, 13, s.309-321.
- Ousterhout, R. (2009). Symbole der macht. mittelalterliche heraldik zwischen Ost und West. M. Mersch ve U. Ritzerfeld (Ed.). *Lateinisch-griechisch- arabische Begegnungen*. Akademie Verlag. s.91-109.
- Ötügen, Y. (1988). Karacabey'in Tophisar Köyündeki Ortaçağa ait buluntular. *Ege Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, 4, s.89-99.
- Pakhymeres, G., (1984), *Relations historiques*. Failler, A., Laurent, V. (çev.), C.I, II, III, Belles Lettres.
- Papadopoulos-Kerameus, A. (1892), Katalogos, ton en to Elleniko Philologiko Syllogo, kheirographon Biblion. *Ellenikos Philologikos Syllogos* 20-22, s.76-120.
- Parman, E. (2003). Eskişehir, Karacahisar Kalesi, 2001 yılı kazı çalışmaları. *XXIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, Ankara, 27-31 Mayıs 2002, Kültür Bakanlığı Dösim Basımevi, s.69-80.

- Pasadaios, A., (1973), *O Keramoplastikos diakosmos tōn Vyzantinōn ktēriōn tēs Kōnstantinoupoleōs*, Athēnais Archaialogikē Etaireia.
- Porphyrogenitus, K. (1829), de Ceremoniis, I. Reiske (ed.), *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*.
- Porphyrogenetos, K., (2012), *The book of ceremonies*, Moffat, A., Tall, M. (çev.), Brill.
- Ruggieri, V., Nethercott, F. (1986). The metropolitan city of Syllion and its churches. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 36, s.133-156.
- Schneider, A.M. (1951). Die Blachernen. *Oriens*, 4, 1, s.82-110.
- Shukurov, R. (2016). *The Byzantine Turks, 1204-1461*. Brill.
- Tanyeli, U. (2000), Geç Ortaçağ'da Türkiye'ye Batı'dan bir mimari elemantransferi: Bacalı Ocak, *Sanatta Etkileşim Sempozyumu*. Z.Y. Yaman (Haz.). Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, s.242-247.
- Tok, E. (2010). On ikinci ve on üçüncü yüzyılların sosyopolitik ortamında yeşeren bir savunma ağı: Neokastra. A. Ödekan, E. Akyürek, N. Necipoğlu (Ed.), İ. Türkoğlu (Çev.), *Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler*. İstanbul 25-26 Haziran 2007, Vehbi Koç Vakfı, s.303-311.
- Tomaschek, W. (1891). *Zur historischen topographie von Kleinasien im Mittelalter I*. Wien: Biblio Verlag.
- Türker, A.Ç. (2010). Hellespont in the twelfth and thirteenth centuries. A. Ödekan, E. Akyürek, N. Necipoğlu (Ed.), İ. Türkoğlu (Çev.), *Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler İstanbul 25-26 Haziran 2007*, Vehbi Koç Vakfı, s.312-323.
- Whittow, M. (1995). Rural fortifications in western Europe and Byzantium tenth to twelfth century. *Byzantinische Forschungen*, 21, s.57-74.
- Yıldırım, F. (2003). *Sakarya ilindeki Bizans kaleleri*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, F. (2004). Sakarya ili merkez Harmantepe Köyü Harmantepe Kalesi. *Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1-2, c.2, s.261-275.